

K počátkům české detektivní literatury: *Z paměti anglické detektivky Ady Paulsonovy*
(Mezi replikou a inovací)
Případová studie

V době po přelomu 19. století, kdy v české vysoké literatuře ještě nebyl etablován žánr detektivního románu (česká „literární“ detektivka se datuje z 20. a 30. let 20. století a za zakladatele je považován Emil Vachek¹), již měli čtenáři k dispozici české populární čtení o detektivech. Byl to sešitový seriál *Z paměti amerického detektiva Léona Cliftona*, vycházející od r. 1906, v nakladatelství Rudolf Štorch v Praze². Lze tedy říci, že populární literatura „předběhla“ literaturu vysokou. O oblíbenosti seriálu svědčí bohatá produkce (vyšlo 275 svazků), a tedy velká skupina čtenářů, a o jeho značném významu svědčí recepce, a to četné soudobé i pozdější ohlasy, reflexe a parodické a humoristické variace, z nichž je pravděpodobně nejznámější divadelní parodická hra *Gorila ex Machina čili Léon Clifton čili Kladívko Léona Cliftona* od Jiřího Voskovce a Jana Wericha, z r. 1928.

Cíl

Cílem mého příspěvku je analýza dosud méně známé variace ve vlastní oblasti populární literatury, a to seriálu *Z paměti anglické detektivky Ady Paulsonovy* (37 sv., mezi 1905-1907, nakladatelství Rudolf Štorch v Praze³).

Přitom chci srovnat prvky novátorství a překvapení s užitím opakování a ukázat prostor pro inovaci, danou uvedením ženské hrdinky. Teoreticky přitom vycházím z poznatků Umberta Eca o problému sériovosti, systematicky zpracovaném ve studii *Inovace a opakování: mezi modernistickou a postmodernistickou estetikou*, a z jeho výkladu „modernisticko estetického řešení“, jež etablovalo tezi, že „opakování a serialita nejsou opozity inovace“⁴.

Z paměti anglické detektivky Ady Paulsonovy

Jak seriál vznikl? *Lexikon dobrodružné literatury* uvádí:

„Protože se příběhy Léona Cliftona již příliš vyčerpaly, došlo k pokusu vyměnit tohoto detektiva novou neokoukanou postavou. Rudolf Štorch zvolil ženskou postavu – detektivku Adu Paulsonovou. Ale ani tato změna vydávání sešitků nezachránila, vyšlo pouhých 37 pokračování.“⁵

¹ Viz dm [Dagmar Mocná]: heslo „Detektivka“, in *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha - Litomyšl, Paseka, 2004, ed Dagmar Mocná, Josef Peterka a kol., s. 109 - 110.

² Seriál o Léonu Cliftonovi již výborně analyzoval Michal Jareš, a to především z hlediska různých rovin exotiky: „Krvavý masopust oregonský aneb Svět „amerického“ detektiva Léona Cliftona jako exotika pro nenáročného čtenáře“, in *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*, Praha, Academia, KLP, 2008, s. 330 – 336.

³ Z východisek socialistické literární vědy píše o tomto seriálu Josef Hrabák, in *Napínavá četba pod lupou. Ze studií o paraliteratuře* (Praha, ČS, 1986), rozebírá sv. 22, *Němý zrádce* (s. 63-64), a seriál zcela odmítá jako „naprostý šmejď“ (s. 64). V některých případech vystupuje Ada jako americká detektivka v Americe; v případě „Úklady v baronském zámku“, sv. 16, je Ada americká detektivka, která má londýnský byt.

⁴ Umberto Eco: „Inovace a opakování: mezi modernistickou a postmodernistickou estetikou“, in *Film a doba* 36, 1990, č. 1 – č. 3; cit. tamtéž, č. 2, s. 96.

⁵ Kol. autorů: *Lexikon dobrodružné literatury. Sešitky a sešitové edice vydané do 1948*. Sv. 5. Praha, Internetový antikvariát U Léona Cliftona, 2012, s. 46. Dále se zde uvádí, že sešitky vycházely v nakladatelství Rudolf

OVĚ · DETEKTIVNÍ · NOVELLY

ZÁPISKY · PRVNÍ
: ANGLICKÉ
DETEKTIVKY
≡ ADY ≡
PAULSONOVĚ

CENA SVAZKU

18 HAL

KAŽDÝ · SVAZEK
■ UKONČENÍ

Svazek 18.

Zlatý pohár

Nakladatel Rudolf Storch knihkupec
v Praze-Karlíně.

O impulsu ke vzniku postavy Ady můžeme dedukovat, že jí mohla být postava Cliftonovy „oblíbené neteře Betsy, jeho časté pomocnice“⁶. Oproti interpretaci *Lexikonu dobrodružné literatury* však chápeme vznik variace spíše jako důsledek čtenářského úspěchu cliftonovského seriálu, než jeho „vyčerpanosti“, což dokládá i nasazená vyšší cena svazčků o Adě. Zdá se přitom, že nakladatel Štorch nově cílil i na čtenářky ženy.

V dalším výkladu budou naším východiskem shody, čili opakování osvědčeného, a nové hodnoty, totiž ústřední hrdinka, pátračka žena. Z toho pak vyvodíme limity inovace a zkusíme odhadnout příčiny brzkého zakončení seriálu.

Shody

Shody zahrnují tři úrovně: vnější podobu sešitů, obsah příběhů a jejich pojetí.

Sešity byly vydávány „ve dvou provedeních obálky: ve stejné úpravě jako Léon Clifton, nebo ve dvou variantách červené barvy.“⁷ Měly formát osmerky a rozsah 30-32 stran. Na titulní straně byla vyobrazena štíhlá ženská postava v secesní dlouhé toaletě, ona detektivka Ada, se zakrvácenou dýkou, na pozadí obrázku terče s krvácejícím probodeným srdcem. Cena týdně vydávaného, „elegantně vypraveného svazku“⁸ byla 18 haléřů, oproti 16 haléřům za cliftonovský sešitek.

Shody v obsahu a v pojetí příběhů také, obdobně jako v seriálu o Cliftonovi, vycházely z touhy po exotice: seriál o Adě přinášel českým čtenářům cizokrajno, ale zase jinak, nyní v podobě ne Ameriky, ale Anglie. Exotika tkvěla v prostředí šlechticů a bohatých Angličanů a v „high-life“ anglické společnosti v Londýně⁹, kde Ada řešila zločiny a objasňovala záhady. Exotično ovšem také představovala sama žena coby detektivka, ve středu dobrodružných a smrtelně nebezpečných akcí.

Odlíšnosti a inovativní motivy

Důležité je však překračování schématu.

Volba ženské postavy jako ústřední hrdinky narušila stereotyp detektiva muže a nabízela pikantnost právě v konfrontaci se čtenářským očekáváním, a to jednak v samotné osobnosti pátračky, jednak ve výběru a typu nebezpečných akcí ve střetu se zločincem a ve způsobu řešení případů a záhad.

Toto potenciální napětí však autor částečně oslabil, neboť se zcela zřejmě v určité míře podřídil čtenářskému očekávání předpokládaných žen-čtenářek: přiblížil totiž někdy poetiku žánru čtení pro ženy, jednak v četnějších popisech (kupř. popis oblečení zlosynky převlečené za muže je jakoby vyňat z magazínu pro ženy: u stolu seděl „mladý muž velmi příjemného zevnějšku, oblečený v elegantní cestovní oblek ze šedozeleného lodenu, s praktickým měkkým kloboukem stejné barvy, ve vysokých gamaších a silných botkách, určených

Štorch, jako „Nové detektivní novely“, 37 svazků, měly dvě číselné řady: od č. 1, druhá od č. 276 (s. 52). Soupis názvů jednotlivých sešitků zde není uveden.

⁶ Viz Jareš, cit. dílo, s. 332; srov. *Z paměti amerického detektiva Léona Cliftona. Písmo umírajícího*, sv. 43, kde je exponována Cliftonova neteř Betsy jako pátračka.

⁷ *Lexikon dobrodružné literatury. Sešitky ...*, cit. dílo, s. 46.

⁸ Citujeme z nakladatelské reklamy, sešit *Tajemství Jedové chýše*, sv. 6, zadní obálka.

⁹ Citujeme z charakteristiky prostředí v příběhu *Urozený zločinec*, sv. 27, s. 3.

k procházkám v horách¹⁰), jednak v koncepci některých případů, ve využití motivu lásky jako impulsu ke zločinu (uvedme kupříkladu *Zločin a láska*, sv. 26), a konečně i v typu happy-endů, jímž jsou často sňatky postav, jimž Ada pomohla.

Osobnost hrdinky.

Načrtneme teď charakteristiku Ady, abychom viděli, jaký význam mohla mít pro čtenáře.

Ada je finančně zabezpečená, představuje tedy model detektiva amatéra, stejně jako je tomu u Cliftona. Funkci pomocníka někdy má její přítel, graduovaný mladý muž, s titulem „dr.“ Oproti Cliftonovi tedy Ada někdy pracuje ve dvojici. Co je důležité, genialita a ženská chytrost Ady je vyhocena v protikladu k chytrosti mužů, tak detektiv Fughes tvrdí: „Ženy jsou vždy chytřejší nás mužů. Nerad to dosvědčuji, ale jest to faktem.“¹¹ Další specifickou vlastností ženy pátračky je ženská spřízněnost (či empatie), tak jak ji definuje policejní ředitel Mr. Ward: „jako žena dovede se vmluvit ve přízeň jiné ženy“ a vypátrat její tajemství¹².

Ada je popisována stručně, ale i tak představuje pokus o vytvoření nového kódu pro postavu pátračky. Ada je mladá, krásná, štíhlá, má „pěknou hlavu“¹³, je samostatná a obývá vlastní byt v Londýně.

Adin dřívější život a vztah ke Cliftonovi ví „znalý“ čtenář odjinud, a to ze sešitu *Detektiv Ward a Léon Clifton* z cliftonovského seriálu. Nakladatelská reklama tu láká čtenáře na mladé důvtipné děvče, Adu, a dozvídáme, že to je bývalá „prostá komorná“, která kdysi „dovedla oklamati“ dva slavné detektivy¹⁴ (zde je také reklama na první svazek nové série o Adě, *Detektiv a detektivka*, kde se popisuje tento případ).

Postava Ady má prohloubenější psychologii: jako žena se od Cliftona odlišuje specifickými ženskými vlastnostmi: je soucitná, má přirozený cit pro rodinu a cítí účast s bolestí matky, jejíž dítě je obětí zločinu (proto přijde na pomoc zoufalé matce v případě „ukradeného syna“ *Červený ďábel*, sv. 8). Má také smysl pro dobročinnost a získává peníze pro dobročinné ústavy; neintencionální humor tkví v závěru případu *Tajemství Jedové chýše* (sv. 6), kdy se na Adin návrh konají prohlídky v doupěti výroby jedů, za poplatek ve prospěch dobročinného ústavu¹⁵. Navíc je v případech citově zainteresována a její city někdy neladí s profesionalitou drsného povolání, tak nemůže „potlačit v srdci svém jiskru sympatie“ pro zlosynku, kterou na začátku děje poznala jako příjemnou osobu¹⁶.

Charakteristika detektivky však netěží z dalších konotací a z čtenářsky oblíbených manýr, které obvykle mívá detektiv muž. Ve srovnání s Cliftonem tedy Ada nemá žádnou důvěrně známou vlastnost, způsoby nebo oblíbený pátrací předmět k objasňování zločinů, jakým je kupříkladu Cliftonovo kladívko, kterým by čtenáři „přinesla uspokojení a umožnila vstoupit do děje“¹⁷.

¹⁰ *Zlatý pohár*, sv. 8, s. 18.

¹¹ *Urozený zločinec*, sv. 27, s. 3.

¹² *Půlnoční zjevení*, sv. 31, s. 6.

¹³ *Zločin a láska*, sv. 21, s. 5.

¹⁴ *Detektiv Ward a Léon Clifton*, sv. 75, s. 4; cit. dle výtisku v digitálním archivu populární literatury, ÚČL AV ČR.

¹⁵ *Tajemství Jedové chýše*, sv. 6, s. 29.

¹⁶ *Zlatý pohár*, sv. 18, s. 31.

¹⁷ U. Eco, cit. dílo, č. 1, s. 38.

Riditel tajné londýnské policie, mr. Ward, měl opět nepříjemné chvíle, které mu působily mrzutou náladu. A měl-li řiditel Ward mrzutou náladu, pociťovali to všichni jeho podřízení — jichž byl hezký počet — v míře největší. Již dávno však nebyl řiditel tak mrzut jako právě nyní. Měl však k tomu také nesmírně vážnou příčinu.

Již téměř dva měsíce dával stopovat ruskou nihilistku Natašu Saltikovnu, která se dopustila mnoha zločinů, a stále nemohl ji polapiti. Chytrá žena jakoby se všemocné tajné policii vysmívala. Objevila se tu, prozradila svou stopu tam, a sotva chystali se ji policisté obklíčiti, aby se jí zmocnili, zmizela jim téměř pod rukama, jakoby se do země propadla.

Nezdar tento nesmírně dráždil policejního řiditele a ubohý mr. Ward chladil svůj hněv na všem, co mu přišlo do cesty. Dávno již nebyl celý aparát tajné policie v takovém napjetí jako nyní.

Případy a dobrodružství; témata a motivy

Sice nečetná, zato tím významnější jsou integrovaná témata a motivy reflektující jinakost cizí země, které v Cliftonovském seriálu zcela absentují: v seriálu o Adě tak autor uplatnil reflexi postavení ženy v netradičním povolání, či společenského rozdílu bělochů a černochů v americkém prostředí (jak uvidíme dále).

Ada řeší těžké zločiny, obdobně jako Clifton: zločineckou intriku na královském dvoře, loupeže, únosy, vraždy, vydírání. Neodlišuje se ani metodou šetření, neboť pátrá v terénu a účastní se i životu nebezpečných dramatických situací. Odvaha tedy patří k její povaze. Umí také jezdit na koni a je výbornou střelkyní: má ostatně vždy browning a nebojí se střilet po pronásledovatelích.

Odlišuje se však zásadně v taktice, protože nepoužívá bizarní převleky, ani technické pomůcky a vynálezy (připomeňme kupříkladu nahrávací přístroj či zvětšovací brýle, které vlastní Clifton). Využívá ovšem lsti: téměř kanonické je její vniknutí do podezřelého domu coby komorná nebo služka. Jediný převlek, který občas použije, je převlek za muže (kupříkladu v případě *Urozený zločinec*, sv. 27), aby mohla dát do kapes revolvery. Autor pak neopomene připojit popis: „Mužský oblek [...] jí [...] znamenitě slušel.“¹⁸ Výrazně jsou oslabeny motivy násilí: je-li Ada přepadena útočníkem a ohrožena škrcením nebo dýkou, nepouští se do zápasu, ale je zachráněna pomocníky. Zcela neobvyklá je s pokusem o zábavnost podaná scéna o mužské nešikovnosti: útočník s dýkou napadl Adu, ale zakopl a ona ho revolverem zahnila „a musela se hlasitě zasmáti, jak lehce svůj život zachránila.“¹⁹ Scénu fyzického zápasu Ady se zločincem popisuje autor pouze jednou, v případě *Mrtvý promluvil* (sv. 12), ale pak se drastičnosti nikterak nevyhýbá: zlosynka Viktorie napadla Adu, „omráčila ji žehličkou a pověsila“, avšak Ada nosila „důmyslný gumový nákrčník“²⁰, a tak nezemřela.

Šťastná náhoda je hojná, jako u Cliftona, avšak někdy ji Ada reflektuje negativně, protože odporuje její ctižádosti: „náhoda přispěla [...] až to ctižádostivou detektivku téměř mrzelo, že viníci byli odhaleni bez jejího přispění“²¹.

Cliftonovská zázračná nepřemožitelnost není stavěna do popředí a uplatní se pouze jednou - což se ukáže v případě *Zlatý pohár* (sv. 18), jak uvidíme později.

Zajímavý je případ *V těžkém podezření* (sv. 17), s motivem rovnosti žen, kde Ada před soudcem obhajuje právo ženy na práci ve státních úřadech. Přitom cituje z konkrétních anglických zákonů. Ada pravila vážně, vstávajíc:

„Nikoliv, pane soudce, [...] Zákon z roku 1837 dává obžalovanému právo míti již při předběžném výslechu právního zástupce nebo detektiva, soudním tribunálem ověřeného. Nabízím se panu Mitchellovi za právního zástupce.“ [...] Soudce] měl připravenou námitku. „Zákon z roku 1837 mluví pouze o detektivovi, ale nikoli o detektivce.“ „Jaká škoda!“ zvolala Ada ironicky. „Byla jsem přesvědčena, že usnesení parlamentu z 11. června 1874, schválené sněmovnou lordů z 5. července 1874, staví ve všech státních úřadech ženy na roveň mužům, pokud mají dekret podepsaný ministrem. A zde mám podobný dekret.“²²

¹⁸ *Zločin a láska*, sv. 26, s.

¹⁹ *Půlnoční zjevení*, sv. 31, s. 31.

²⁰ *Mrtvý promluvil*, sv. 12, s. 29, s. 30.

²¹ *Úklady v baronském zámku*, sv. 16, s. 26.

²² *V těžkém podezření*, sv. 17, s. 20-21.

Ada tak dává soudci i čtenáři pěknou lekci o emancipaci žen.

Reflexi jinakosti cizí reality obsahuje také případ *Zločin z pověry* (sv. 11), s motivem postavení černochoů v Americe. Ada se chce dostat do podezřelého domu jako uklízečka a žádá o místo k úklidu černošskou správkyni domu:

„Slyšela jsem, že přijímáte ženy k úklidu v domě. [...] Prokázala byste mi tím velké dobrodiní, neboť snáším hroznou bídu.“ Černoška vypjala se hrdě. Ona, jež náležela plemenu, kterým ještě dnes leckdes v Americe opovrhují, ač už dávno černochoům také přiřknuta všechna občanská práva – ona teď slyší poníženou prosbu bělošky, aby jí poskytla práci! Zalichotilo jí to.²³

Reflexe však hlouběji nemíří a děj spěje v obvyklém schématu dále.

Nejzajímavější z hlediska žánru a z hlediska hrdinky ženy je souboj dvou žen, vlastně souboj dvou intelektů, kdy má Ada „přelstít lstivou“ zlosynku. Je tomu tak v případě *Zlatý pohár* (sv. 18), kde Ada stíhá mladou ruskou nihilistku Natašu Saltikovnu; je zřejmé, že i Rusko a nihilismus představují pro českého čtenáře exotiku. Významná je tu právě motivace takto koncipovaného příběhu, přesvědčení, že jenom „žena dovede ženu překonat“, jak praví policejní ředitel Ward, když žádá Adu o pomoc²⁴.

Zlosynka ovšem Adě uniká v přestrojení za muže. Napínavost stíhání je gradována v situaci, kdy obě ženy cestují spolu, ale bez Adina vědomí, že spolucestující muž je převlečená zlosynka. Napínavost vrcholí v momentech zlosynčiných útoků na Adin život. Zlosynka se na horské túře třikrát pokusí Adu zabít, avšak Ada se vždy zachrání, z logiky zázračné nezranitelnosti detektivky. Naivnost hrdinky, která nerozpozná vražedný úmysl, je ovšem zarážející a je velkou chybou ve výstavbě postavy. Závěr je pak zcela konvenční a přináší úspěšnou katarzi: Ada zlosynku Natašu překoná a zatkne. Zajímavost motivu střetu dvou žen tu však autora nepřivedla k možnosti využít „nevyčerpatelné postavy“²⁵, která uniká zatčení a umožňuje tak autorovi zřetězit epizody se stejnou postavou zločince.

Další inovativní motiv představuje setkání velkých detektivů. Autor tu ale využil motiv příliš jednoduše, bez vyhraněné konfrontace obou protagonistů, pouze jako potvrzení Adiných velkých schopností. V případě *Zločin z pověry* (sv. 11) americký ředitel policie Mr Walking pověří Adu pátráním namísto ochuravělého Mr Cliftona a v závěru Clifton ocení Adin úspěch:

„Když Ada vycházela ze soudní síně, objal ji Léon Clifton a políbil na čelo. Tato pocta blažila detektivku více než odměna a veřejná pochvala v úřadě a v denních listech.“²⁶

²³ *Zločin z pověry*, sv. 12, s. 12.

²⁴ *Zlatý pohár*, sv. 18, s. 5.

²⁵ U. Eco, cit. dílo, č. 1, s. 39.

²⁶ *Zločin z pověry*, sv. 11, s. 32.

Pro inovaci by se dále nabízela variace humorná a parodická, či s tím spjatá intertextualita a metažánrové odkazy k seriálu o Cliftonovi, ale to autor seriálu nepovažoval za poutavé a napínavé.

Závěr a pokus určit příčiny brzkého zakončení seriálu

V závěru lze shrnout a zhodnotit pokus o inovaci seriálu. Inovace a základní variace je ambiciózní: uvést ženskou hrdinku do netradiční literární role pátračky bylo nápadité a důvtipné. Ada byla v kontextu 10. let 20. století jako literární postava natolik extravagantní, že se s ní nemohli čeští čtenáři identifikovat a bylo tedy možno vnímat i půvaby a fikčnost literárního světa.

Autor přitom zřejmě chtěl (podle teorie Umberta Eca) „uzavřít dohodu s naivním vnímatelem i s bystrým příjemcem, a to na úrovni různé obtížnosti“, stylizoval tedy děj pro naivního příjemce a hrdinku ženu koncipoval pro bystřejšího příjemce. Avšak dějové složce chyběla napínavost a dramatická nebezpečných akcí a naproti tomu charakteru detektivky chyběla zajímavost povahy a způsobu řešení záhad, kterou nemohla vyvážit nová reflexe jevů cizího světa. Zdá se proto, že dílo „vyvolalo konflikt s vnímatelem samotnými“²⁷ (i když nemáme doloženy žádné čtenářské ohlasy), nepřitáhlo dostatek odběratelů, a to způsobilo brzké ukončení seriálu.

Avšak přes neúspěch inovace stojí seriál o Adě za to být zapsán do „dějin detektivismu“²⁸, protože ho lze ocenit jako skromného předchůdce všech děl o ženách detektivkách, až ku dnešní slavné anglické literární sérii *První dámská detektivní kancelář*²⁹, kde je hlavní hrdinkou detektivka paní Precious Ramtwe, operující také v exotickém prostředí, a to v Africe, v Gabore, hlavním městě Botswany.

²⁷ U. Eco, cit. dílo, č. 2, s. 96.

²⁸ Citujeme výraz ze sešitu z cliftonovského seriálu *Detektiv Ward a Léon Clifton*, sv. 75, s. 5, kde se hovoří o budoucím Cliftonově velkém případu, který bude zapsán „do dějin detektivismu“; digitální archiv populární literatury, ÚČL AV ČR.

²⁹ Alexander McCall Smith: *První dámská detektivní kancelář* (1. vydání originálu 1998; „The No. 1 Ladies' Detective Agency“).